

УДК 81'366.544

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214343>

ФОРМИ ЗНАХІДНОГО ВІДМІНКА ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ МОВІ

Колібаба Л. М.

Інститут української мови Національної академії наук України

У статті¹ проаналізовано закінчення знахідного відмінка однини іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни в українській народній мові. З'ясовано, що в діалектах уживаними є два варіанти закінчень – **-а** (-я) та нульове, перевага одного з яких або паралельне використання обох флексій залежить від семантики іменника та мовних особливостей того чи того регіону України. Спираючись на матеріали етнографічних збірників, сучасні корпусні дослідження та теоретичні студії з діалектології, визначено ареал поширення кожного із закінчень знахідного відмінка однини. Спостережено, що із закінченням **-а** (-я) у народній мові здебільшого вживають іменників – назв частин тіла, побутових речей, меблів, знарядь праці, одягу та взуття, їжі, рослин, монет, зброї, транспортних засобів, танців, ігор, тоді як із нульовим закінченням – іменників чоловічого роду, що позначають збірні й абстрактні поняття, території, речовини, явища, почуття, дії, стани, ознаки тощо, які складно персоніфікувати. Установлено, що варіантні форми знахідного відмінка на **-а** (-я) та з нульовим закінченням є нормативними для іменників із «невизначеною» семантикою – назв погодних явищ, світил, одиниць міри та ваги тощо, причому із закінченням **-а** (-я) в знахідному відмінку однини їх переважно вживають у разі персоніфікації предмета, позначуваного таким іменником. Простежено кореляцію варіантності закінчень знахідного відмінка однини в морфологічній літературній і народнорозмовній нормах. Зафіксовано неповну відповідність чинної літературної норми граматичним традиціям української народної мови, зокрема розбіжності в ужитку закінчень іменників чоловічого роду II відміни, які входять до складу фразеологізмів, а також тих, що позначають народні ігри, танці та музичні твори: відповідно до давньої українськомовної традиції у знахідному відмінку однини вони мають здебільшого одне закінчення – **-а** (-я), а згідно із сучасною морфологічною нормою, кодифікованою в чинному «Українському правописі», їх потрібно вживати з нульовим закінченням.

Ключові слова: народна мова, українська літературна мова, морфологічна норма, іменник, знахідний відмінок, закінчення **-а** (-я).

Kolibaba L. M. Forms of accusative case of nouns in Ukrainian folk speech. The article analyzes endings of the accusative case of singular nouns – inanimate masculine nouns of the second declension in Ukrainian folk speech. Two variants of endings are proved to be used in dialects – **-a** (-я) and zero, the prevalence of one of them or parallel use of both inflections depends on the noun semantics and the linguistic features of a particular region of Ukraine. Based on the materials of ethnographic collections, modern corpus research and theoretical studies in dialectology, the author determines distribution areas of each of the singular accusative endings. It is observed that most nouns with the **-a** (-я) endings in folk speech are names of body parts, household items, furniture, tools, clothing and footwear, food, plants, coins, weapons, vehicles, dances, games, while nouns with zero endings are masculine nouns that denote collective and abstract concepts, territories, substances, phenomena, feelings, actions, states, signs, etc. that are difficult to personify. It is established that the variant forms of the accusative case with **-a** (-я) and zero endings are normative for nouns with “indistinct” semantics – those that denote weather phenomena, heavenly bodies, units of measure and weight, etc. In addition, if they have the **-a** (-я) ending in the singular accusative, they are mainly used to personify an object denoted by such a noun. The author studied the correlation of the ending variants in the singular accusative in morphological literary and folk norms and showed incomplete conformity of current literary norms to grammatical traditions of folk Ukrainian, in particular masculine nouns of the second declension that are parts of phraseological units, as well as those denoting folk games, dances and musical works: in accordance with an age-old Ukrainian-language tradition they have chiefly one ending – **-a** (-я) in the singular accusative, though according to the modern morphological norm codified in the current “Ukrainian orthography”, they must be used with a zero ending.

Key words: folk speech, Ukrainian literary language, morphological norm, noun, accusative case, **-a** (-я) ending.

¹ Статтю підготовлено в межах планової теми «Народна мова і літературний стандарт» (державний реєстраційний номер 0120U000188).

Формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Проблема встановлення питомості певного мовного явища, його відповідності органічним, історично сформованим особливостям української мови належить до найважливіших, найскладніших і найсуперечливіших у лінгвоукраїністиці. Особливої ваги вона набула після здобуття Україною незалежності, коли в суспільно-політичному житті держави сталися зміни, що дали поштовх національному й мовному відродженню українського народу. У зв'язку з демократизацією суспільства, скасуванням численних обмежень та утисків, тенденцією до відродження національної ідентичності, посиленням пуристичних настроїв потреба повернути питомі основи української літературної мови після тривалого періоду насильницького «забуття» стає дедалі гострішою.

У 20–30-х рр. ХХ ст., випрацьовуючи норми української літературної мови, науковці ґрунтували їх на таких основних критеріях: 1) природність для найбільшої частини народної² мови; 2) уживаність у творах «найкращих українських письменників»; 3) фіксація в «гарних словниках української мови» та граматиках; 4) перевага, вигідність із погляду поступу, удосконалення мови [21, IX; 22, 199]. У наступні періоди розвитку українського мовознавства ієрархія цих чинників змінювалася. Особливо помітними були зміни в ставленні до народної мови. Зокрема, якщо в 20–30-х рр. ХХ ст. ідея про народну основу української літературної мови була провідною, панувала тверда віра в «повну вистачальність народної мови для всіх жанрів культурного мововжитку» [33, 132] й передусім для української наукової мови (термінології), що засвідчила низка укладених у той час словників [РУСКр; РУСПМ; РУФС та ін.], то від середини ХХ ст. «практику звернення до живомовної стихії використовували насамперед для діалектологічних студій» [29, 385], оскільки українське мовознавство розвивалося у бік, «протилежний від живомовних народних джерел» [29, 386].

В українському радянському мовознавстві основним джерелом літературної мови вважали мову, оброблену майстрами слова, – тексти художньої літератури, красного письменства. Безперечно, письменники «найкраще мову виявляють і оформлюють» [22, 6], однак на початку ХХІ ст., коли вможливлено доступ до авторських рукописів, перед дослідниками постала проблема відповідності тексту певного видання авторському оригіналу, а авторського задуму – основному тексту [29, 382], спричинена редакторським утручанням в оригінальний авторський текст у зв'язку з ідеологічними настановами певної доби, унаслідок чого деякі твори протягом тривалого часу друкували у спотвореному, сфальсифікованому вигляді. Ба більше, виправлення, як зауважує О. Тищенко, трапляються навіть в Архівній картотеці, коли доповнення чи викреслення в цитаті картки засвідчене паспорти-

² У мовознавчій літературі немає чіткого визначення терміна *народна мова*. Ми витлумачуємо її як мову, якою здавна послуговується народ у повсякденному побутовому спілкуванні, тобто вона охоплює передусім діалекти, а також елементи розмовної мови і частково збігається з поняттям «живої мови» [29, 383].

зацією новішого видання твору [29, 383]. Наявні на сьогодні численні цифрові копії паперових видань, на жаль, також хибують помилками, а тому наукові дослідження та словники, створені на основі спотворених текстів, «не можна вважати коректними й адекватними реальному їхньому об'єкту й завданням сучасного українського мовознавства» [29, 383].

Словники, на протигагу художнім творам, текстам газет, часописів, щоденників, спогадів тощо, – це вторинні джерела, оскільки їх створено внаслідок фахового опрацювання первинних джерел, осмислення їхніми укладачами певних мовних фактів відповідно до мети дослідження [29, 382]. Якщо зважити на те, що частина словників так само зазнала ідеологічного тиску й до них свідомо був заведений мовний матеріал, підправлений рукою редактора, то їхня надійність у встановленні органічних рис української літературної мови теж викликає сумнів. Саме тому, застерігав С. Караванський, сьогодні «треба орієнтуватися на народну творчість у неспотворених записках, на мову класиків, на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі» [11, 6].

Як відомо, «нормальний розвиток» української мови остаточно спинено в 30-х роках ХХ ст., коли його підпорядкували «політичним цілям», що «вимагали знівелювати самобутність української мови, «підправити» її відповідно до норм і законів мови російської», обґрунтовуючи таку практику потребою «інтернаціоналізації» [11, 40]. З огляду на суспільно-політичні умови функціонування української мови в 40–80 рр. ХХ ст. з-поміж усіх критеріїв, визначальних під час випрацювання норм української літературної мови, сьогодні так само, як і сторіччя тому, основним має бути опертя на українську народну мову, адже вона найменше зазнала ідеологічних утисків. «Найприродніший розвиток мови, – зауважував С. Караванський, – спирається на живе народне мовлення, неспотворене жодними зовнішніми впливами» [11, 39].

У сучасній лінгвоукраїністиці думка про народнорозмовний характер української літературної мови є незаперечною, хоч дехто з дослідників зауважує, що апелювання до живої народної мови для ствердження чи заперечення органічності того чи того мовного явища є недостатньо доказовим і переконливим [27, 86], бо, з одного боку, «українська мова розвивалася протягом кількох століть під потужним впливом відразу двох мов сусідніх народів – російської і польської, кожна з яких залишила свій слід у структурі народної мови» [27, 85], а з другого – «внаслідок бездержавності українського народу українська літературна мова не мала в своїй новій історії певних більш або менш тривалих періодів вільного, повнокровного розвитку, протягом яких могла б стабілізуватися й набути авторитетності для мовного загалу її нормативна база» [27, 86].

Історія вжитку закінчень знахідного відмінка іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни в мовній практиці українців віддзеркалює всі етапи політики, упроваджуваної в Україні в радянський період, і дає підстави зарахувати форму знахідного відмінка на *-а (-я)* до штучно обмежуваних у вико-

ристанні впродовж тривалого часу. Цю морфологічну форму вільно вживали в літературній мові доти, доки не відбулося штучне насильницьке втручання у внутрішній лад мови, зокрема й граматичний. Його можна простежити за різними виданнями «Українського правопису». Упродовж майже сторічного періоду функціонування правописного кодексу України у формулюванні правила про вжиток форми знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* ставалися зміни в кількості та переліку іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни, які могли її мати. Цей перелік то звужували, то розширювали залежно від мовної політики курсу Радянського Союзу, у складі якого тоді перебувала Україна. Сучасна (від початку 90-х рр.) практика вживання форми знахідного відмінка на *-а (-я)*, як зауважують мовознавці, помітно похвалася порівняно з періодом другої половини 30-х–80-х рр. XX ст., однак ще «поступається за поширеністю перед періодом 20-х рр.» [27, 97].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найактивніше форму знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)*, її історію з'яви в мові та семантико-граматичні особливості вивчали в 20–30 рр. XX ст. [17; 15; 23; 19; 22 та ін.]. Мовознавці так наполегливо впроваджували в тогочасну практику знахідний відмінок на *-а (-я)* й боролися з його нехтуванням, що їх навіть звинувачували у «надуживанні цієї форми» [19, 43, 56; 16, 43, 56]. Проте після 30-х рр. XX ст. «совєтська й російська влада в Україні силою забороняє вільно вживати форми родового замість знахідного, і цим шкідливо нищить істотну окремішність української мови» [20, 240].

У новітніх наукових дослідженнях [36; 5; 6; 12; 13; 8; 34 та ін.], опертих на найавторитетніші напрацювання провідних мовознавців 20–30-х рр. XX ст. і підкріплених мовною практикою XXI ст., та в деяких лексикографічних джерелах [26; СДК; ВЕСУЛІМ] обґрунтовано чіткі виважені передумови для відживлення цієї кількасотрічної традиції, що дають підстави повернути форму знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* із периферії мовного обігу до словників та в усі сфери суспільної комунікації.

Формулювання мети і завдань статті. Для того, щоб довести, що форма знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* – це не штучно вигадана, а «жива ознака народної мови» [20, 255], «істотна й оригінальна» [20, 218], «традиційна українська форма знахідного відмінка» [6], «самобутня риса української мови» [13], у пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати її місце та функції в українській народній мові. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати, іменники яких семантичних груп мають у знахідному відмінкові однини закінчення *-а (-я)*, а яких – нульове; 2) визначити ареал поширення кожного із закінчень знахідного відмінка; 3) простежити кореляцію варіантності закінчень знахідного відмінка однини в морфологічних літературній та народнорозмовній нормах; 4) установити ступінь відповідності чинної літературної норми граматичним традиціям української народної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській народній мові, зокрема в діалектах,

іменники – назви неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини вживані із закінченням *-а (-я)* (*брати / узяти ножа, ремонтувати / відремонтувати трактора, пиляти / спилати дуба, ранити / поранити пальця, висолоплювати / висолопити язика, затуляти / затулити рота, купувати / купити стола, ставити / поставити стільця, діставати / дістати меча, будувати / збудувати млина, хапати / схопити за хвоста, ударяти / ударити в лоба* тощо) та з нульовим закінченням (*садити / посадити ліс, поливати / полити сад, косити / скосити ячмінь, бачити / побачити сон, відкидати / відкидати сніг, відчувати / відчутти мороз, покидати / покинути полк, відвідувати / відвідати Київ* і под.). Така варіантність закінчень знахідного відмінка однини сформувалася історично й спричинена переважно семантикою іменників: для однієї частини з них органічним є закінчення *-а (-я)*, для іншої – нульове або ж обидва варіанти закінчень.

Уживання іменників – назв неістот чоловічого роду з флексією *-а (-я)* в знахідному відмінку однини відоме українській мові здавна й засвідчене в найдавніших старослов'янських і старосхіднослов'янських пам'ятках [20, 201; 36, 56], а це, за висновками І. Огієнка, «ознака великої стародавності цього процесу» [20, 210]. Він постав у зв'язку з потребою розрізняти форми підмета і прямого додатка, які через фонетичні зміни збігалися [20, 200; 25, 358; 36, 53–57], адже «жива мова вимагає, щоб слухач ясно й відразу розумів, де в реченні підмет (на питання хто-що), а де прямиий предмет (на питання кого-що)» [20, 204].

Спочатку процес замінювання архаїчних форм знахідного відмінка з нульовим закінченням формами на *-а (-я)* охопив іменники чоловічого роду – назви істот, а згодом поширився й на іменники – назви неістот. Оскільки «стародавні люди сильно персоніфікували (уособнювали) всі ті речі, що їх часто бачили кругом себе, часто мислили їх як живі (пор. наші народні пісні, казки, легенди, оповідання, приказки і т. п.)» [20, 204], то, як наслідок, граматично вони також підпорядкували їх формам «іменників живих», уживаючи «неживі іменники» за аналогією до «іменників живих» із закінченням *-а (-я)*.

Найлегше персоніфікувати, тобто «нби оживити, уособити» [22, 52], «виразно реалізувати» [20, 209], надати значення «чогось оформленого» [22, 52] речам, «які ми добре знаємо», «бачимо біля себе» й «можемо брати в руки» [20, 205–206]. Тому в українській народній мові закінчення *-а (-я)*, що «знаменує ціле, предмет» [22, 51], «має властивість уконкретнювати й індивідуалізувати» [19, 44], у знахідному відмінку однини головно мають саме іменники з конкретно-предметним значенням, що позначають: 1) частини тіла: *ніс, рот, лоб, палець, ніготь, кулак, лікоть, живіт, шлунок, хвіст, чуб, вус, дзьоб, пискот* та ін.; 2) предмети побуту і знаряддя праці: *каганець, макогін, сірник, ліхтар (ліхтарик), серп, заступ, молоток, ключ, плуг, деркач, дрюк, кілок, нагай, батіг, годинник, цвях, ківш, мішок, м'яч, приймач, олівець, зошит* тощо; 3) меблі: *ослін, стіл, стілець, мисник* і под.; 4) одяг та взуття: *кожух, жупан, піджак, пас, пояс, кашкет, бриль, капелюх, шолом,*

плац, халат, мундир, фартух, черевик, чобіт та ін.; 5) їжу та страви: калач, сухар, бублик, коржик, пиріг, вареник, крученик, сирник, пряник тощо; 6) монети й нагороди: дукат, шеляг, п'ятак, карбованець, рубель, четвертак, лев; орден, хрестик і под.; 7) рослини та їхні плоди: дуб, граб, явір, бук, бузок, будяк, буряк, гарбуз, огірок, кавун, жолудь та ін.; 8) назви зброї: меч, штик, спис, лук, револьвер, пістолет, пістоль, дробовик, кулемет, ніж, дубець, кий (кийок), ціпок тощо; 9) транспортні засоби: віз, трактор, причеп, пліт, човен, велосипед, мотоцикл і под.

З огляду на те, що іменників цієї семантичної групи дуже багато в українській народній мові, у лінгвістиці їх кваліфікують також як назви «предметів побутового вжитку» [24, 103] чи «побутових предметів» [31, 72]. Самі ж предмети, позначувані такими іменниками, мовознавці називають по-різному: «конкретні» [15, 96; 2, 33; 9, 204; 32, 120], «реальні» [20, 205–206], «цілісні» [15, 97], «оформлені» («себто точно визначені щодо форми чи розміру речі й тям») [22, 50, 55], «виразно оформлені» [35, 229], «чітко окреслені неістоти» [37, 301; 5, 30; 6, 94–95].

Іменники з конкретно-предметним значенням частин тіла, побутових речей, знарядь праці, одягу та взуття, їжі, рослин, монет, зброї тощо із закінченням *-а (-я)* у знахідному відмінку однини широко засвідчені в українському фольклорі. «Етнографічні збірники, – зазначав І. Огієнко, – переповнені такими формами» [20, 211]. Зокрема, вони наявні в праці П. Чубинського «Труди етнографіческо-статистическої експедиції в Західно-Русській край» (1872–1877), причому в народній мові активно вживаними є не тільки безприйменникові, а й прийменникові форми знахідного відмінка на *-а (-я)*, напр.: *Несем тобі вінка; Дай нам того воза; Зробив я воза; Він зліз на того дуба; Вирвав одного кавуна; Та передай їй [дівчині] гостинчика – коня вороного; Стара жона, мати моя, Візьме тебе [коня] за поводя; Бери, мила, рубля золотого; Та жона мужа продала, продала – Та недорого – за шага, за шага; Та пішла жона на базар, на базар Та купувати топора, топора; На тобі п'ятака; Молодиці підпоїли і жупана підкроїли; Ой дід бабі купив буту, а це к тому й кожущика* й под. Значну кількість форм знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* зафіксував також М. Номис, напр.: *Ой дай, жінко, нагая; Язика прикусити; Коли б пан за плуга взявся; Носа втерти; Вкрутили хвоста; Вбери й пенька, то стане за панка; І собаки не брехали, як кожуха вкрали* тощо.

Замінювання давніх форм знахідного відмінка з нульовим закінченням формами на *-а (-я)* відбувалося тривалий час, тому у джерелах народного походження спостерігаємо «хитання» морфологічних форм знахідного відмінка однини – непослідовне вживання тих самих іменників із двома закінченнями – *-а (-я)* та нульовим, пор.: *Пішла Гандзя в поле жати, Та забула серпа взяти, Серп взяла, хліб забула* (П. Чубинський); *Візьміте дуку за чуб, за руку* (П. Чубинський); *Як фартух припережу, Нажну копу ще й полежу* (П. Чубинський); *Ой дід бабі на ізраду роздер кожущок іззаду* (П. Чубин-

ський); *Як ухватить горлиця макогін* (П. Чубинський); *Достав батіг* (П. Чубинський); *Прибери пня, то й пень гарний* (Номис); *Надівай кожух* (Номис); *Кидай сани, бери віз* (Номис); *Хоч і надів жупан, все не цурайся свитки* (Номис); *Хоч йому кіл на голові теши* (Номис); *Мудрий чоловік не дасть за ніс водити* (Номис); *Лоб голити* [МУФ]; *Хвалу за хвіст тягати* [МУФ]; *Прийшов піст – підігнув собака хвіст* [МУФ]; *Кожна лисиця свій хвостик хвалить* [МУФ]; *Ухопило, як попа за живіт* [МУФ]; *Тримати язик на зашморзі* [МУФ] та ін.

Крім іменників, що позначають конкретні предмети, у народній мові є група назв «речей зовсім не оформлених» [22, 55], предметів уявних, що «їх до рук не візьмеш і що їх власні очі не бачать» [20, 206], «нечітко окреслених предметів» [37, 301; 6, 95], які «не можна охопити зором», бо вони «не мають чітких меж» [37, 301]. Це іменники, що позначають «збірні поняття, території, речовини, явища, почуття, дії, стани, ознаки, ігри, абстрактні поняття тощо» [Там само], які складно персоніфікувати. Саме через це, за висновками мовознавців, вони не зазнали впливу іменників – назв істот, а тому в знахідному відмінку однини мають форму з нульовим закінченням, спільну з формою називного відмінка [28, 96; 15, 97, 114; 23, 37; 22, 52, 55; 20, 206–207]. Ця група охоплює абстрактні іменники (*біг, спів, сум, біль* і под.), збірні (*полк, народ, ліс, очерет, ячмінь* тощо), матеріально-речовинні (*сніг, лід, пісок, хліб, мед, цукор, ладан, попіл, граніт, віск, шовк, оксамит, ситець, азот, кисень, водень* та ін.), іншомовні (*факт, документ, епітет* тощо), назви місцевостей (*Берлін, Париж, Єрусалим, Дон, Сибір* і под.). Таких іменників, за спостереженнями І. Огієнка, у живій народній мові «не так і багато» [20, 206].

Водночас в українській народній мові наявна ще одна, проміжна, група іменників, які є назвами «предметів невиразного оформлення» [22, 55]. Це «уявно-реальні» слова, що «належать уявним назвам, але які ми аж надто часто переживаємо» [20, 207]. До них зараховують назви бійок (*прочухан, ляпас, потиличник, помордасник* і под.), назви погодних явищ (*вітер, мороз, туман*), назви світил (*місяць*), назви днів тижня (*понеділок, вівторок, четвер*), назви усіх місяців, назви міри, ваги (*фунт, метр, гарнець*), назви граматичних термінів чоловічого роду (*іменник, прикметник, числівник, займенник, прислівник, дієприслівник, підмет, присудок, додаток, інфінітив* та ін.), назви танців (*гопак, козак, полонез, вальс*), назви написаного (сюди належать і слова на *-пис*): *акт, протокол, статут, закон, договір, контракт, лист, журнал, словник, диплом, папір (акт), папірець, чек, Апостол* (Книга), *літопис, допис, спис, перепис, відпис, рукопис* та багато подібних [20, 207–209]. Ця група назв неістот, зауважує І. Огієнко, «дуже велика, а з часом вона ще й поширюється» [20, 208].

Грамотичною особливістю іменників – назв «уявно-реальних речей» є те, що одні з них у родовому відмінку мають закінчення *-а (-я)* (*місяця, понеділка, липня, метра, іменника, прикметника* тощо), а інші – *-у (-ю)* (*гімну, закону, плану, протоколу, процесу* та ін.). Ті іменники, що в родовому мають *-а (-я)*,

«легко сприймають заміну форму, бо й вона на -а» [20, 208]. Іменники «невизначеного оформлення», які в родовому відмінку однини закінчуються на -у (-ю), за аналогією до іменників із конкретно-предметним значенням також можуть мати форму знахідного відмінка на -а (-я), але тільки тоді, коли їх уживають «у чітко окресленому значенні» [5, 35; 6, 96], тобто якщо ми бажаємо надати слову «значіння чогось оформленого, надто коли хочемо його персоніфікувати, ніби оживити, уособити» [22, 52]. «У світлі цих відносин, – розтлумачує О. Синявський, – нам будуть цілком зрозумілі такі, напр., ніби дещо незвичайні форми знахідних відмінків однини тих іменників, що в родовому приймають закінчення -а (-я)», напр.: *доща, мороза, вітра, ліса*³ [Там само].

Ця думка О. Синявського суголосна з позицією І. Огієнка, котрий уважав, що український народ персоніфікував значно більше назв неістот, серед яких *план, процес, прототип, начерк, проєкт, покажчик, гімн, мари* та багато подібних [20, 207–209]. «Коли ми цю назву (те, що слово визначає) сильно реалізуємо, цебто сильно наближуємо до т. зв. реалій, – пояснює він, – тоді ці імена сміло й часто приймають заміну на -а. Напр.: *склав плана, проєкта, протокола, заспівали гімна, передрукували відписа, досліда, процесу* і багато т. інших» [20, 239]. Родовий відмінок таких іменників має закінчення -у (-ю), а знахідний – а (-я), пор.: «*вийшов з університету – скінчив університета* (чи *університет*), *без привілею – дістав привілея* (або *привілей*)» [22, 52] і под.

З-поміж іменників – назв «уявно-реальних речей» чоловічого роду український народ здебільшого персоніфікував ті, що позначають явища природи й небесні тіла. Попри те, що в родовому відмінку однини такі іменники мають закінчення -у (-ю), український фольклор засвідчує їх, подібно до назв істот, у знахідному відмінку однини із граматичним маркером персоніфікації – флексією -а (-я), пор.: *Зачав бити вітра* (П. Чубинський); *Шукай вітра в полі* (П. Чубинський); *Бодай того мороза марця* (П. Чубинський); *З'їла сонце, з'їж і місяця, з'їж і зірочки – дрібні діточки* (П. Чубинський) та ін. Ця морфологічна особливість української мови potwierджує висновок І. Огієнка, що «форма зі значенням прямого об'єкта та флексією -а (-я)» – це «новий відмінок – замісний на -а», який «істотою своєю зовсім не є відмінком родовим, бо він у реченні править за знахідного» [20, 204].

І. Огієнко зауважував, що з плином часу люди почали сприймати як реальні речі також назви «написаного», унаслідок чого вони «стали помалу підпадати процесові заміни знахідною формою родового на -а» [20, 208–209]. Це слова *акт, протокол, статут, закон, договір, контракт, лист, журнал, словник, диплом, папір* (акт), *папірець, чек, Апостол* (Книга), *літопис, допис, спис, перепис, відпис, рукопис* і багато подібних [Там само].

³ Такі словоформи засвідчені в українському фольклорі та в художній літературі, пор.: *Сидить козак на могилі та й вітра питає* (Укр. нар. пісня); *Не гідна ти дочкою ліса зватися* (Леся Українка); *Вся вирішив і оголосив усім богодухівським бабам, що дощу немає через те, що доща того заковано* (Остап Вишня) і под.

Очевидно, що іменники – назви «написаного» (різноманітних документів) та позначки граматичних термінів чоловічого роду, у народній мові вживані не так часто, як назви побутових речей, проте ними активно послуговувалися у 20–30-х рр. ХХ ст., коли зроблено спробу створити українську наукову термінологію на народній основі. Наукові праці та лексикографічні джерела того періоду рясніли формами знахідного відмінка на -а (-я), причому найчастіше із цим закінченням, крім назв документів, уживали мовознавчих термінів, пор.: *Прикладати, застосовувати закона* [РУФС]; *Засвідчити документа* [РУФС]; *Правити за документа* [РУФС]; *Цього документа треба долучити до справи* [РУСКр]; *Посвідчувати (документа)* [РУСПМ; РУФС]; *Скласти, списати протокола* [РУСКр]; *Прочитати протокола* [РУСКр]; *Упоряджати, упорядити, писати, списати (протокола)* [РУСПМ]; *Ухвалювати, ухвалити проєкта* [РУСКр]; *Скласти проєкта* [РУСПМ]; *Скласти (списати) акта на місці* [РУСПМ]; *Видавати декрета про що* [РУФС]; *Використані джерела замало дають матеріялу, щоб скрізь відтінити значіння вислову, де вжито акузатива* (О. Курило); *Родова форма знахідного відмінка більше упідлеглює додатка іменникового, ніж назовна* (О. Матвієнко); *Широко знає українська мова прийменника «за»* (С. Смеречинський); *...в західно-українських говорах завжди вживають прислівника* так як (І. Огієнко) і под.

У сучасній українській мові закінчення знахідного відмінка однини -а (-я) в іменниках – назвах неістот чоловічого роду із конкретно-предметним значенням також широко відоме. Мовознавці констатують, що воно властиве для живої мови всієї України [20, 211, 215; 34, 25] – і для східноукраїнських говорів [20, 211], і для західних [20, 215], проте частотність його використання в діалектах відрізняється. Як засвідчують теоретичні праці з діалектології та карти «Атласу української мови», ця морфологічна форма поширена в південно-західних і багатьох поліських говорах [10, 118; АУМ I, к. № 278; АУМ II, к. № 262; АУМ III, к. № 79]. Зокрема, усі дослідники єдині в думці, що знахідний відмінок однини із закінченням -а (-я) найуживаніший на Наддніпрянщині – у говірках Київщини та Черкащини [1, 50–51; 17, 23]. За спостереженнями А. Кримського, саме на Наддніпрянщині «український малорусс чаще предпочтет сказать, положим: *я забрав свого кожуха* <...>, чем сказать: *я забрав свій кожух*» [14, 51]. У нижній правобережній Наддніпрянщині форми знахідного відмінка на -а (-я) трапляються рідше [18, 36], а у східнослов'янських говорах – їх майже немає [7, 109].

Ареал територіального поширення форми знахідного відмінка однини із закінченням -а (-я) можна простежити також за збірниками фольклорних та етнографічних матеріалів і передусім за працею П. Чубинського «Труди етнографіческо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», де біля кожного тексту зазначено регіон, у якому його записано. Тексти народного походження, представлені в «Трудах...», так само, як і теоретичні дослідження, засвідчують, що форма

знахідного відмінка на *-а (-я)* уживана здебільшого на Черкащині, Київщині, Полтавщині, Чернігівщині та Волині.

Узагальнення, зроблені на підставі аналізу фольклорних та етнографічних текстів, збігаються з висновками М. Шведової, яка досліджувала закінчення знахідного відмінка однини іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни в різностильових текстах (передусім художніх, публіцистичних та наукових) із усіх регіонів України. Обстеживши 7062 контексти, дібрані з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАКу), дослідниця з'ясувала, що середній показник частотності вживання форм знахідного відмінка однини на *-а (-я)* у загальному корпусі проаналізованих текстів – 36,78 ірм. Найвищі показники частотності вживання цієї словоформи в текстах із центральних регіонів України – Черкаської (58,05 ірм) та Київської (54,49 ірм) областей. Високий показник частотності також спостерігаємо в Чернігівській (46,98 ірм), Херсонській (46,88 ірм), Кіровоградській (46,78 ірм), Одеській (45,14 ірм), Житомирській (43,35 ірм), Тернопільській (40,79 ірм) та Вінницькій (40,02 ірм) областях. Середній – у Харківській (39,45 ірм), Полтавській (39,13 ірм) та Хмельницькій (37,95 ірм) областях. Найнижча частотність на сході України – у Луганській (16,28 ірм) та Донецькій (17,92 ірм) областях [34, 25–26].

Чинна граматична норма, що передбачає для іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини, крім форми з нульовим закінченням, що співвідносна з формою називного відмінка (першої форми), ще й форму із закінченням *-а (-я)*, співвідносно з формою родового відмінка (другу форму) [4, 67; 9, 204; 32, 120], напр.: (спіляв) *дуб* і *дуба*, (написав) *лист* і *листа*, (узяв) *ніж* і *ножа*, (поклав) *олівець* і *олівця*, (поставив) *плуг* і *плуга*, (подарував) *перстень* і *персня* та ін., сформувався саме на народнорозмовній українській традиції. Проте, на відміну від народної мови, чинна літературна норма санкціонує поширення цієї форми на обмежене коло іменників – лише деяких конкретних іменників чоловічого роду, що є назвами «побутових предметів, дерев, документів та ін.» [32, 120].

Правило, викладене в найновішій редакції «Українського правопису» 2019 р. [32, 120], суперечить деяким питомим морфологічним особливостям української народної мови. Зокрема, іменники чоловічого роду II відміни, які входять до складу фразеологізмів, а також ті, що позначають народні ігри, танці та музичні твори відповідно до давньої українськомовної традиції у знахідному відмінку однини мають здебільшого одне закінчення – *-а (-я)*. Про це зауважено в наукових джерелах [24, 103–104; 26, 13; 27, 97], але ця норма досі не відбита в правовисному кодексі України.

Найпереконливіше простонародне походження морфологічних форм знахідного відмінка однини із закінченням *-а (-я)* засвідчують українські фразеологізми, адже основним джерелом їх виникнення й поповнення є жива народна мова. У фразеології «найяскравіше виявляється національна специфіка мови» [ФСУМ, 3], одним із доказів якої

є вжиток в українських фразеологізмах іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини із закінченням *-а (-я)*, пор.: *вкоротити язика* [ФСУМ]; *водити / поводити за носа* [ФСУМ]; *врізати дуба* [ФСУМ]; *врізати язика* [ФСУМ]; *встромити (всадити, дати) ножа в спину* [ФСУМ]; *встромляти (сунути, пхати) / встромити (втиснути, всунути) носа* [ФСУМ]; *втерти / втирати носа* [ФСУМ]; *давати / дати гарбуза* [ФСУМ]; *давати / дати круга* [ФСУМ]; *задерти / задирати носа* [ФСУМ]; *задирати (піднімати) / задерти (підняти) хвоста* [ФСУМ]; *затуляти (закривати, замикати, затикати, зашивати) / затулити (закрити, замкнути, заткнути, зашити) рота* [ФСУМ]; *ловити / спіймати (піймати, впіймати, вхопити, схопити, скуштувати і т. ін.) облизня* [ФСУМ]; *облизати макогона* [ФСУМ]; *прикусити / прикушувати язика* [ФСУМ]; *розбити (побити) глека, горцика* [ФСУМ]; *розбивати / розбити лоба, носа* [ФСУМ]; *розпускати / розпустити язика* [ФСУМ]; *тримати (держати) носа за вітром* [ФСУМ]; *тримати хвоста трубою* [ФСУМ]; *шукати (ловити, доганяти) вітра в полі* [ФСУМ]; *тумана перти* [МУФ]; *чуба нагріти* [МУФ]; *намняти чуба* [МУФ]; *ніс гайдука скаче* [МУФ]; *чобіт рота роззявив* [МУФ]; *сухого дуба везти* [МУФ]; *луння, чубрія, поволочку, прочухана дати* [МУФ]; *дати дмухала, дропака, драла, лиги, дрінка* [МУФ] та багато інших.

За спостереженням М. Шведової, уживання варіантних форм знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* та з нульовим закінченням у складі фразеологізму значно менше залежить від регіону, ніж уживання їх у вільному словосполученні. Наприклад, для варіантів *тримати язик за зубами / тримати язика за зубами*, за її висновками, кількість фіксацій у кожній області приблизно однакова [34, 26].

Прикметно, що в українських фразеологізмах форму знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* мають іменники – назви неістот чоловічого роду II відміни не лише з конкретно-предметним (*язика, носа, рота, лоба, чуба, дуба, гарбуза* й под.), а й з абстрактним значенням, пор.: *прочухана, стусана, копняка, штовхана, штурхана, потиличника, запотличника, ляпаса, луння* тощо, а також *духа (затаїти духа* [РУСКр]; *піднімати, підняти, підносити, піднести духа* вгору [РУСКр]; *додавати (додати) духа* [РУСКр]; *сперло духа (дух)* [РУСКр; РУССВ]; *спустити (випустити) дух (духа)* [РУССВ]; *спустити духа* (Номис); *визіхнути (визівнути) духа* [РУССВ]; *духа віддав* [РУССВ] і под.) і *гріха (вкусити гріха* [РУСКр]; *скупитися гріха* [РУСКр; Номис]; *набратися гріха* [РУСКр]; *сам собі гріха напштав* [РУСКр]; *гріха зажити* [РУССВ]; *у(в)зяти гріха на душу* [РУСФ; РУССВ] тощо).

Подібно до фразеологізмів переважно із закінченням *-а (-я)* українська народна мова фіксує також назви танців, музичних творів та ігор, напр.: *гопака, краков'яка, тропака, козака, козачка* тощо, навіть *вальса*, пор.: *Бийте, дівки, тропака, Не жалуйте лаптів* (П. Чубинський); *Посадила стара баба На припічку гусака, Сама вийшла за ворота Та вдарила тропака* (П. Чубинський); *Краков'яка оддирають,*

Вальса та мазура (Т. Шевченко); *грати у / в м'яча, у / в кепи, у / в футболі* та ін. (*Які ж були до карт охочі, То не сиділи даром тут; Гуляли часто до півночі В ніска, в пари, у лави, в жгут, У памфіля, в візка і в кепи* (І. Котляревський).

Проте І. Огієнко припускає, що іменники – назви танців чоловічого роду в конструкціях на зразок *Танцювали козака, ударили гопака* мають форму не знахідного на *-а (-я)*, а «правдивого» родового відмінка [20, 2018]. Переконалися у слушності цього припущення можна за допомогою «інструмента» визначення форми відмінка, який запропонував І. Вихованець: щоб визначити відмінок іменника чоловічого роду потрібно замінити його іменником жіночого або середнього роду, оскільки в реченні з однаковою синтаксичною будовою іменники різних родів мають той самий відмінок [3, 94]. Дієслово *танцювати* та його синоніми в українській мові здебільшого поєднуються з іменниками жіночого роду у формі родового відмінка, пор.: *Циганчата танцюють халандри та кричать не своїм голо- сом* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Обличчя посміхалися, пісня стала загальною, з'явився акордеон, пари кинулися танцювати польки* (Ю. Яновський); *Танцюють гопака та метелиці* (Остап Вишня) та ін. На цій підставі можемо висновувати, що й іменники чоловічого роду в подібних реченнях мають також форму не другого знахідного, а родового відмінка.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, форма знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* – давня самобутня граматична особливість української мови, оперта на кількасотрічну народнорозмовну традицію. Найактивніше її вживають на Наддніпрянщині (у говірках Київщини й Черкащини) та Поліссі. Із живої народної мови ця форма проникла в мову письменників, а вже звідти – у літературну мову, тому її найпо- слідовніше зберегли усне розмовне мовлення, фольклор та мова художньої літератури.

Простонародне походження другої форми знахідного відмінка відбиває семантика іменників, уживаних із закінченням *-а (-я)*, – це передусім назви конкретних побутових предметів, одягу та взуття, їжі,

дерев, городніх рослин, частин тіла, споруд і будівель, знарядь праці та приладів, зброї, грошових одиниць, різновидів транспорту, документів і под. Натомість іменників чоловічого роду з абстрактним значенням (збірних понять, назв територій, речовин, явищ, почуттів, дій, станів, ознак тощо), які важко персоніфікувати, у народній мові не так багато. Через це функціонування абстрактних іменників у формі знахідного на *-а (-я)* обмежене.

Літературна морфологічна норма, що визначає закінчення знахідного відмінка однини іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни, сформувалася на народнорозмовній традиції. Оскільки із закінченням *-а (-я)* іменників – назв конкретних предметів уживають в усіх регіонах України, причому в багатьох із них закінчення *-а (-я)* є єдиним закінченням знахідного відмінка однини, то цю норму перенесено до літературної мови. Найповніший перелік іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни та найґрунтовніше правило стосовно їхніх закінчень у знахідному відмінку однини, оперте на чітко сформульований семантичний критерій, подано в «Українському правописі» 1928 р. [30]. Проте внаслідок позамовних, суспільно-політичних, чинників у формуванні цієї норми після 1933 р. сталися зміни, унаслідок яких правило щодо вжитку знахідного відмінка із закінченням *-а (-я)* набуло формату примітки (а точніше – винятку) і фіксує як нормативні дві паралельні морфологічні форми знахідного відмінка однини – на *-а (-я)* і з нульовим закінченням. Цей припис є чинним і дотепер.

Сучасна кодифікована норма вжитку закінчень іменників – назв неістот чоловічого роду II відміни у знахідному відмінку однини відбиває зв'язок із морфологічною нормою, сформованою в народній мові, лише частково. Де-факто, у народній мові форм знахідного відмінка на *-а (-я)* багато, а де-юре – із закінченням *-а (-я)* у знахідному відмінку однини можна вживати лише деякі іменники. З огляду на це правило про другу форму знахідного відмінка на *-а (-я)*, викладене в новій редакції «Українського правопису» 2019 р., на перспективу потрібно принципово переглянути й скорегувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брахнов В. М. Придієслівне безприменникове вживання відмінкових форм у говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині. *Діалектологічний бюлетень*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. Вип. VI. С. 46–57.
2. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1971. 120 с.
3. Вихованець І. Р. Родовий чи знахідний відмінок? *Культура слова*. 1989. Вип. 37. С. 93–95.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
5. Гінзбург М. Про форми знахідного відмінка в українських фахових текстах. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 29–40.
6. Гінзбург М. Традиційна українська форма знахідного відмінка як засіб забезпечити точність та однозначність фахових текстів. *Стиль і текст*. 2013. Вип. 14. С. 93–101.
7. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослов'янських говірок : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 592 с.
8. Городенська К. Граматичні норми української літературної мови і сучасна практика професійної спільноти. *Дивослово*. 2017. № 4. С. 40–45.
9. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
10. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Рад. школа, 1966. 307 с.
11. Караванський С. Секрети української мови. Київ : УКСП «Кобза», 1994. 152 с.

12. Колібаба Л. Друга форма знахідного відмінка іменників: семантико-граматичні особливості та сфери функціонально-стильового вживання. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики, 1–4 листопада 2012 р. München – Berlin – Washington D.C. 2013. С. 257–267.
13. Колібаба Л. Друга форма знахідного відмінка іменників як самобутня риса української мови. *Дивослово*. 2014. № 6. С. 28–32.
14. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья : в 2 т. Москва : Тип. Вяч. Ал. Гатцук, 1907. Т. II. Вып. 1. 144 с.
15. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 3-тє. Київ : Книгоспілка, 1925. 246 с.
16. Курс сучасної української літературної мови : у 2 т. / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 1. 519 с.
17. Лисенко П. С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини. *Середньо-наддніпрянські говори* : зб. статей. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. С. 22–43.
18. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ : Наукова думка, 1965. С. 32–43.
19. Матвієнко О. Назовна та родова форма знахідного відмінка. *Збірник державних центральних курсів українознавства*. Харків, 1930. Вип. 3. С. 43–56.
20. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Наша літературна мова. Київ : Наша культура і наука, 2011. 356 с.
21. Синявський О. Порадник Української мови. Харків – Берлін – Нью-Йорк : Україно-американське вид. т-во «Космос», 1922. 150 с.
22. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. Репринт з видання 1931 р. 368 с. (Серія «Українська граматична класика»).
23. Сулима М. Українська фраза. Харків : Рух, 1928. 98 с.
24. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.
25. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 1997. 493 с.
26. Тараненко О. О. Словозміна української мови. *Nyiregyháza*, 2003. 200 с.
27. Тараненко О. О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника). *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 85–104.
28. Тимченко Є. К. Українська граматика. Київ : Вид-во Товариства «Час», 1917. 168 с.
29. Тищенко О. М. Дві зауваги про добір первинних джерел до текстової бази лексикографа. У *ПОШУКАХ ГАРМОНІЇ МОВИ. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко* / упоряд.: Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Ю. В. Романюк, А. О. Савенко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 381–388.
30. Український правопис. Видання перше. Харків : Держ. вид-во України, 1929. 104 с.
31. Український правопис. 6-те вид., стереотип. Київ : Наукова думка, 1997. 240 с.
32. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
33. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст.–1933 р). Нью-Йорк, 1970. 448 с.
34. Шведова М. Варіативність форм іменників у знахідному відмінку однини в українській мові (корпусне дослідження). *Філологічні студії*. 2018. Вип. 10. С. 19–28.
35. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). Київ : Темпора, 2012. 662 с.
36. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. Київ : Знання, 2003. 126 с.
37. Юшук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- АУМ** – Атлас української мови : у 3 т. Київ : Наук. думка. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі, 1984. 498 с.; Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі, 1988. 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі, 2001. 274 с.
- ВЕСУМ** – ВЕСУМ. URL: <https://r2u.org.ua/vesum/>
- МУФ** – Дубровський В. Московсько-Українська Фразеологія. Словник стійких сполук. Київ : КММ, 2017. 128 с. (Серія «Лексикографічна спадщина України»).
- РУССВ** – Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська. 1959. 493 с.
- РУСКр** – Російсько-український словник : у 4 т. / голов. ред. А. Ю. Кримський. Тт. 1–3. Київ, 1924–1933.
- РУСПМ** – Російсько-український словник правничої мови / голов. ред. А. Ю. Кримський. Київ, 1926. 321. 2 с.
- РУФС** – Російсько-український фразеологічний словник / складачі В. Підмогильний, Є. Плужник. Харків : Прапор, 1928. 85 с.
- СДК** – Колібаба Л., Фурса В. Словник дієслівного керування. Київ : Либідь, 2016. 656 с.
- ФСУМ** – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Номис** – Українські приказки, прислів'я і таке інше : зб. О. В. Марковича та ін. / укл. М. Номис. Київ : Либідь, 1993. 765 с.
- П. Чубинський** – Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край : Т. I–VII. Санкт-Петербург, 1872–1877. Т. V. 1874. 1200 с.

REFERENCES

1. Brakhnov, V. M. (1956). Prydiieslivne bezprijimennykove vzhyvannya vidminkovykh form u hovirkakh Pereiaslav-Khmelnitskoho raionu na Kyivshchyni [Case Forms Marking Verbal Object without Preposition in the Dialects of the Pereiaslav-Khmelnitskyi District, Kyiv Region]. *Dialektolohichniy biuletyn*, VI, 46–57 [in Ukrainian].
2. Vykhovanets, I. R. (1971). Syntaksys znakhidnoho vidminka v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Syntax of Accusative Case in Modern Literary Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Vykhovanets, I. R. (1989). Rodovyi chy znakhidnyi vidminok? [Genitive or accusative case?]. *Kultura slova*, 37, 93–95 [in Ukrainian].
4. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of Ukrainian]. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
5. Ginzburg, M. (2012). Pro formy znakhidnoho vidminka v ukrainskykh fakhovykh tekstakh [About the forms of accusative in Ukrainian scientific texts]. *Ukrainska mova*, 4, 29–40 [in Ukrainian].
6. Ginzburg, M. (2013). Tradytsiina ukrainska forma znakhidnoho vidminka iak zasib zabezpechyty tochnist ta odnoznachnist fakhovykh tekstiv [The traditional Ukrainian accusative form as the means to ensure accuracy and clarity of professional texts]. *Styl i tekst*, 14, 93–101 [in Ukrainian].
7. Hlukhovtseva, K. D. (2005). Dynamika ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dynamics of Ukrainian Dialects of Eastern Slobozhanshchyna]. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
8. Horodenska, K. (2017). Hramatychni normy ukrainskoi literaturnoi movy i suchasna praktyka profesiinoi spilnoty [The grammatical norms of the Ukrainian literary language and the modern practice of the professional community]. *Dyvoslovo*, 4, 40–45 [in Ukrainian].
9. Vykhovanets, I. R., Gorodenska, K. G., Zagnitko, A. P., Sokolova, S. O. (Eds.). (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of the modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
10. Zhylko, F. T. (1966). Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy [Essays of dialectology of the Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
11. Karavanskyi, S. (1994). Sekrety ukrainskoi movy [Secrets of the Ukrainian language]. Kyiv: UKSP “Kobza” [in Ukrainian].
12. Kolibaba, L. (2013). Druha forma znakhidnoho vidminka imennykiv: semantiko-hramatychni osoblyvosti ta sfery funktsionalno-stylovoho vzhyvannya [The second form of accusative of nouns: semantiko-grammatical features and spheres of the functionally-stylistic usage]. *Dialogue of Languages – Dialogue of Cultures. Ukraine and the World :Materials of the 3rd International Scientific and Practical Internet-conference on Ukrainian Studies, November 1–4, 2012*. München – Berlin – Washington D.C., 257–267 [in German].
13. Kolibaba, L. (2014). Druha forma znakhidnoho vidminka imennykiv yak samobutnia rysa ukrainskoi movy [The second form of accusative case of nouns as original feature of the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*, 6, 28–32 [in Ukrainian].
14. Krymskii, A. (1907). Ukrainskaia grammatika dlia uchenikov vysshikh klassov gimnazii i seminarii Pridneprov'ia : v 2 t. T. II, Vyp. 1 [Ukrainian Grammar for Senior Students of High Schools and Seminaries of the Dnieper region : in 2 vol. Vol. 2, issue 1]. Moskva : Tip. Viach. Al. Gatsuk [in Russian].
15. Kurylo, O. (1925). Uvagy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Comments to the modern Ukrainian literary language]. Edition 3. Kharkiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
16. Bulakhovskiy, L. A. (Ed.). (1951). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy : u 2 t. T. I. [A Course in Modern Literary Ukrainian : in 2 vol. Vol. 1]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
17. Lysenko, P. S. (1960). Deiaki morfolohichni osoblyvosti hovirok pravoberezhnykh (serednikh) raioniv Cherkashchyny [Some Morphological Properties of Dialects Spoken in the Right-bank (central) districts of Cherkasy Region]. *Serednionaddniprianskyi hovory: zbirnik statei*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR, 22–43 [in Ukrainian].
18. Lohvin, V. P. (1965). Morfolohichna systema govirok nyzhnoi pravoberezhnoi Naddnistrianshchyny [The Morphological System of the Dialects of the Lower Right-bank of Dniester Region]. *Terytorialni dialekty i vlasni nazvy*. Kyiv: Naukova dumka, 32–43 [in Ukrainian].
19. Matviienko, O. (1930). Nazyvna ta rodova forma znakhidnoho vidminka [The Nominative and Genitive Forms of the Accusative Case]. *Zbirnyk derzhavnykh tseentralnykh kursiv ukrainoznavstva*. Vyp. 3. Kharkiv: Radianska shkola, 43–56 [in Ukrainian].
20. Ohienko, I. (mytropolyt Ilarion). (2011). Nasha literaturna mova [Our Literary Language]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
21. Syniavskiy, O. (1922). Poradnyk ukrainskoi movy [Advisor of the Ukrainian language]. Kharkiv – Berlin – New York: Ukraino-amerykanske vyd. t-vo “Kosmos” [in German].
22. Syniavskiy, O. (2018). Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. XX. 368 p. *Reprint from the edition of 1931 (Series “The Ukrainian grammar classics”)* [in Ukrainian].
23. Sulyma, M. (1928). Ukrainska fraza [Ukrainian phrase]. Kharkiv: Rukh [in Ukrainian].
24. Bilodid, I. K. (Ed.). (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia [The modern Ukrainian literary language: Morphology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
25. Hryshchenko, A. P. (Ed.). (1997). Suchasna ukrainska literaturna mova [The modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
26. Taranenko, O. O. (Ed.). (2003). Slovozmina ukrainskoi movy [Inflection of Ukrainian language]. Nyíregyháza [in Hungarian].

27. Taranenکو, O. O. (2005). Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy i yavysheche puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehoriі imennyka) [Modern tendencies to the revision of normative principles of Ukrainian literary language and phenomenon of purism (within the limits of grammatical categories of noun)]. *Movoznavstvo*, 3–4, 85–104 [in Ukrainian].
28. Tymchenko, Ye. K. (1917). *Ukrainska hramatyka* [Ukrainian grammar]. Kyiv: Vydavnytstvo Tovarystva “Chas” [in Ukrainian].
29. Tyshchenko, O. M. (2020). Dvi zauvahy pro dobir pervynnykh dzherel do tekstovoi bazy leksykohrafa [Two comments on the selection of primary sources to the text base of the lexical card index]. Karpilovska, Ye. A., Kysliuk, L. P., Romaniuk, Yu. V., Savenko, A. O. (Eds.). (2020). *U POSHUKAKH GARMONII MOVY. Do 80-littia vid dnia narodzhennia chlena-korespondenta Natsionalnii akademii nauk Ukrainy, doktora filolohichnykh nauk, profesora Niny Fedorivny Klymenko* [IN SEARCH OF LANGUAGE HARMONY. To the 80th anniversary of the birth of the corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor Nina Klimenko]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 381–388 [in Ukrainian].
30. *Ukrainskyi pravopys* (1929). Vydannia pershe [Ukrainian spelling. The first edition]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
31. *Ukrainskyi pravopys* (1997). Vyd. 6 [Ukrainian spelling. The Sixth edition]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
32. *Ukrainskyi pravopys* (2019). [Ukrainian spelling]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
33. Chaplenko, V. (1970). Istoriia novoi ukrainskoi literaturnoi movy (XVII st. – 1933 r.) [History of the New Ukrainian Literary Language (XVII Century – 1933)]. New York [in Ukrainian].
34. Shvedova, M. (2018). Variatyvnist form imennykiv u znakhidnomu vidminku odnyny v ukrainskii movi [Variation in accusative singular nominal forms in Ukrainian: a corpora-based research]. *Filolohichni studii*, 10, 19–28 [in Ukrainian].
35. Shevelov, Yu. (2012). Narus suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy ta inshi linhvistychni studii (1947 – 1953) [Essay of the modern Ukrainian literary language and other Linguistic Studies (1947–1953)]. Kyiv : Tempora [in Ukrainian].
36. Yunosova, V. O. (2003). Variantnist vidminkovykh zakonchen imennykiv u suchasni ukrainskii literaturnii movi [A variant of case endings of nouns in modern literary Ukrainian]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
37. Yushuk, I. P. (2003). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- АУМ** – Atlas ukrainskoi movy : u 3 t. (1984–2001). [Atlas of the Ukrainian language: in 3 vol]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian). T. 1. Polissia, Serednia Naddnyprianshchyna i sumizhni zemli (1984). [Vol. Polissya, Middle Dnieper and Adjacent lands]. T. 2. Volyn, Naddnistriianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli (1988). [Vol. 2. Volyn, Transnistria, Transcarpathia and Adjacent Lands]. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna, Nyzhnia Naddnyprianshchyna, Prychornomorіa i sumizhni zemli (2001). [Vol. 3. Slobozhanshchyna, Donetsk region, Lower Dnieper region, Black Sea coast and Adjacent lands] [in Ukrainian].
- ВЕСУМ** – VESUM [VESUM]. URL: <https://r2u.org.ua/vesum/>
- МУФ** – Dubrovskyi, V. (2017). *Moskovsko-Ukrainska Frazеологія. Slovnyk stiikykh spoluk* [Moscow-Ukrainian Phraseology. Dictionary of stable compounds]. Kyiv: KMM (Seriiа “Leksykohrafichna spadshchyna Ukrainy” [Series “Lexicographic Heritage of Ukraine”]) [in Ukrainian].
- РУССБ** – Vyryan, I. O., Pylynska, M. M. (Eds.). (1959). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk stalykh vyraziv* [Russian-Ukrainian Dictionary of regular expressions] [in Ukrainian].
- РУСКР** – Krymskyi, A., Yefremov, S. (Eds.). (1924–1933). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk : u 4 t.* [Russian-Ukrainian Dictionary : in 4 vol.]. Vol. 1–3. Kyiv [in Ukrainian].
- РУСНМ** – Krymskyi, A. (Ed.). (1926). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk pravnychoi movy* [Russian-Ukrainian dictionary of legal language]. Kyiv [in Ukrainian].
- РУФС** – Pidmohylnyi, V., Pluzhnyk, Ye. (Eds.). (1928). *Rosiisko-ukrainskyi frazeolohichni slovnyk* [Russian-Ukrainian Phraseological Dictionary.]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
- СДК** – Kolibaba, L., Fursa, V. (2016). *Slovnyk diieslivnoho keruvannia* [Dictionary of verbal government]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- ФСМ** – Frazеологічний словnyk ukrayinskoi movy (1999). [Phraseological Dictionary of Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Nomys** – Nomys, M. (Ed.). (1993). *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian saying, proverb and all that]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- P. Chubynskyi** – Chubynskyi, P. (Ed.). (1872–1877). *Trudy etnograficheskoi-statisticheskoi ekspeditsii v Zapadno-Russkii kraі. T. I–VII* [Works of the ethnographic and statistical expedition to the Western Russian region. Vol. T. I–VII]. Sankt-Peterburg. Vol. V. 1874 [in Russian].